

Foto: Dreamstime

Izšķērdētā pārtika un izniekotās iespējas: pārtikas atkritumu cēloņi un sekas

Ance Kalēja

Autore ir doktora grāda kandidāte politikas zinātnē Heidelbergas Karla Rūprehta Universitātē, Vācijā. Pētījuma ietvaros analizē ekonomisko un sociālo cilvēktiesību īstenošanu dažādu politisko režīmu kontekstā. Iepriekš strādājusi NVO sektorā, t.sk. *FoodFirst Information and Action Network* (FIAN) – organizācijā, kas pēta jautājumus saistībā ar cilvēktiesībām uz adekvātu pārtiku.

Publiskajā telpā pieejamā dažādu organizāciju apkopotā informācija par pārtikas atkritumu mērogu rada pamatotu iemeslu bažām. Apvienoto Nāciju Organizācijas (ANO) Pārtikas un lauksaimniecības organizācijas (FAO) aprēķini rāda, ka pasaulē ik gadu netiek patērēti 1,3 miljardi tonnu jeb viena trešdaļa visas saražotās pārtikas (FAO 2011; FUSIONS 2016a). Šie dati bieži tiek sniegti līdzās statistikai par nabadzību un badu pasaulē, atspoguļojot problēmas ētisko pusi. ANO eksperti atzīmē, ka, samazinot pārtikas izšķērdēšanu tikai par 25%, varētu nodrošināt visus pasaules iedzīvotājus, kuri šobrīd cieš badu, ar adekvātu pārtikas un kaloriju daudzumu. No morālā viedokļa ir patiesi satraucoši, ka pastāvot iespējai badu novērst, aptuveni 800 miljoni cilvēku pasaulē vēl joprojām ir izsalkuši. Turklāt iedzīvotāju skaits pasaulē pieaug, tāpat kā vidējais pārticības līmenis un ar to saistītās izmaiņas pārtikas izvēlē, uzturā iekļaujot aizvien vairāk dzīvnieku izcelsmes produkcijas. Ir skaidrs, ka pārtikas nodrošinājums nākotnē būs atkarīgs no tā, vai izdosies veiksmīgi izveidot ilgtspējīgu pārtikas sistēmu, kas varētu nodrošināt adekvātu un ekonomiski pieejamu piekļuvi ēdienam visiem planētas iedzīvotājiem, vienlaicīgi samazinot kaitējumu dabai. Kā norāda FAO eksperti, šī mērķa sasniegšanai nepieciešams nevis ražot vairāk pārtikas, bet gan veiksmīgāk izmantot jau saražoto ēdiena daudzumu. Pārtikas atkritumu samazināšana un to lietderīga izmantošana spētu ne tikai šobrīd nodrošināt nepieciešamo pārtikas daudzumu, bet arī ļautu vieglāk pabarot pastāvīgi pieaugošo populāciju nākotnē, vienlaikus atbrīvojot zemes, ūdens un enerģijas resursus citiem nolūkiem. Taču, lai šo potenciālu izmantotu, ir nepieciešams izprast pārtikas izšķērdēšanas cēloņus, apmērus un īstenot preventīvus pasākumus visos pārtikas aprites ķēdes posmos.

Pārtikas atkritumi definēti kā “jebkāda pārtika un pārtikas neēdamā daļa, kas ir izņemta no pārtikas apgādes ķēdes, lai to reģenerētu vai apglabātu (tostarp izmantojot kompostēšanu, iearšanu zemē vai kultūraugu nenovākšanu, anaerobo pārstrādi, bioenerģijas ražošanu, koģenerāciju, sadedzināšanu, izliešanu kanalizācijā, apglabāšanu poligonā vai izmešanu jūrā” (FUSIONS 2016).

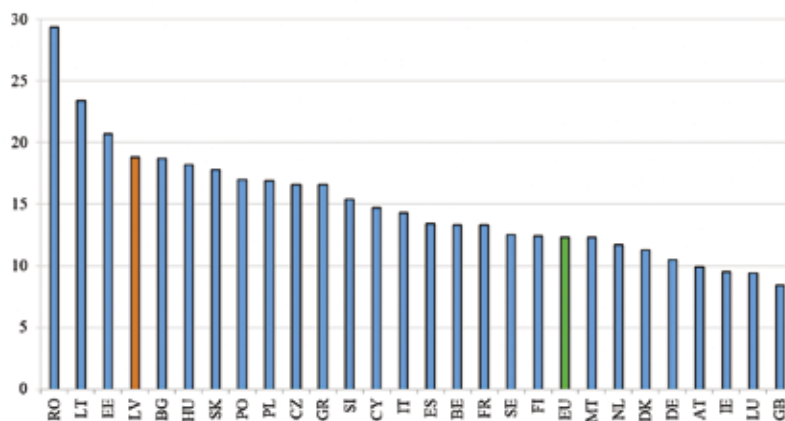
Ja pārtikas atkritumu problēmas ētiskā puse kādam nešķiet gana pārliecinoša, tad citi – pragmatiskāki argumenti vienlīdz izgaismo nepieciešamību steidzami iekļaut tās risināšanu valstu politikas prioritāšu sarakstā. Proti, pārtikas izšķērdēšanai ir ievērojamas ekonomiskas sekas. Globālā mērogā šīs “izmaksas” veido vismaz 700 miljardus eiro gadā, neskaitot atkritumus, kas radušies no zivīm un jūras veltēm. Turklāt pārtikas zudumi ir cieši saistīti ar kaitējumu videi, ko monetārā līmenī ir grūtāk novērtēt, jo šādi aprēķini ietver ekonomiskās izmaksas visos pārtikas apgādes ķēdes posmos, sākot ar resursiem, kas izniekoti pārtikas ražošanā, transportēšanā un uzglabāšanā, un beidzot ar siltumnīcefekta gāzu (SEG) izmešiem pēc pārtikas nonākšanas atkritumu poligonos. Balstoties uz FAO publicētajām aplēsēm, ar vides faktoriem saistītās izmaksas kopējo pārtikas atkritumu “rēķinu” palielinātu vēl par 700 miljardiem ASV dolāru gadā (FAO 2013).

Lokālā mērogā pārtikas atkritumu ekonomiskās sekas ir attiecināmas arī uz mājsaimniecībām un katra cilvēka individuālo labklājību. Pieejamie dati liecina, ka Latvijā katrs iedzīvotājs gada laikā izmet vidēji 30 kg pārtikas atkritumu, kas gan ir ievērojami mazāk par ES vidējo līmeni, tomēr izšķērdēto pārtiku var izteikt arī naudā, kas izniekota šo produktu iegādei. Kā rāda Eurostat apkopotā informācija, mājsaimniecības Latvijā ik mēnesi tērē pārtikai 18,8% no kopējiem ienākumiem (1. att.). Daļu no šīm izmaksām būtu iespējams ietaupīt, mainot pieeju pārtikas iegādei un patēriņam. Ja tiktu samazināta pārtikas izšķērdēšana arī citos pārtikas apgādes ķēdes posmos, pirms vēl produkti sasnieguši veikalu plauktus, pazeminātos arī pārtikas cenas, padarot to ekonomiski pieejamāku lielākai iedzīvotāju daļai.

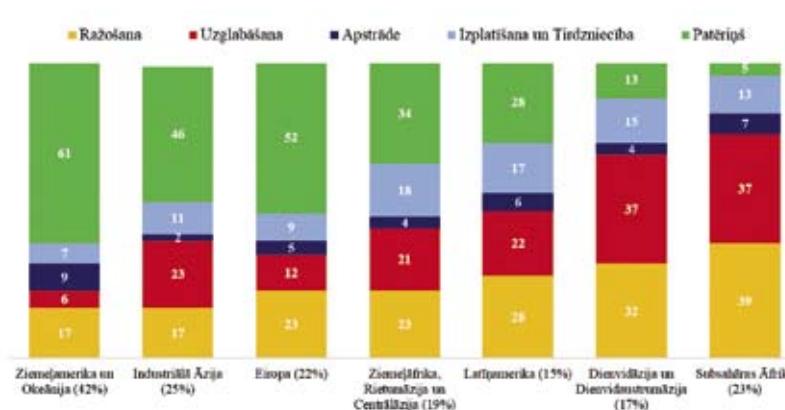
Kaitējums, ko pārtikas atkritumi nodara videi, apvieno kā morālo, tā arī monetāro problēmas aspektu. Izšķērdēti produkti saistās ar izniekotiem zemes un ūdens resursiem, kas patērēti to ražošanā, vienlaicīgi degradējot augsni, samazinot bioloģisko daudzveidību un sekmējot klimata pārmaiņas. FAO atzīmē, ka aptuveni 30% no visas lauksaimniecībā izmantotās zemes tiek tērēta, lai ražotu pārtiku, kas netiek patērēta. Vides problēmas nopietni saasina arī organiskie atkritumi, kas pēc patērēšanas posma nonāk nevis kompostā, bet izgāztuvēs un atkritumu poligonos, izdalot lielu daudzumu metāna gāzes atmosfērā. ES valstīs tikai aptuveni 8% no pārtikas atkritumiem tiek kompostēti, kamēr 17% nonāk kanalizācijā un 75% – kopējā atkritumu plūsmā izgāztuvēs (FUSIONS 2016a).¹ Šo faktoru rezultātā pasaules mērogā pārtikas atkritumi veido septiņus procentus no kopējā SEG daudzuma. Pielīdzinot to emisijām valstu līmenī, pārtikas atkritumi ieņemtu trešo vietu pēc Ķīnas un ASV saražoto emisiju daudzuma ziņā, atpaliekot tikai no enerģijas sektora. Ja steidzami nerisināsim šīs problēmas, turpmākās paaudzes izjutīs mūsu radītā vides piesārņojuma sekas un cietīs no to izraisītajām sociālekonomiskajām pārmaiņām sabiedrībā.

Šiem aspektiem īpašu uzmanību pievērš arī 2015. gadā pieņemtie ANO Ilgtspējīgas attīstības mērķi, aicinot atbildīgi patērēt resursus, izveidot ilgtspējīgus patēriņa paradumus un uzdotot līdz 2030. gadam “uz pusi samazināt pārtikas atkritumu apjomu uz vienu iedzīvotāju mazumtirdzniecības un patēriņa līmeņos un samazināt pārtikas zudumus ražošanas un piegādes ķēdēs, tostarp zudumus pēc ražas novākšanas” (ANO 2015, 12.3). Arī ES institūcijas ir uzsvērušas nepieciešamību cīnīties pret pārtikas atkritumu problēmu, nosakot līdz 2020. gadam uz pusi samazināt atkritumos izmesto uzturam derīgās pārtikas apjomu (Eiropas Komisija 2011b).

¹ Eiropas Komisija (2011a) ziņo, ka Latvijā ap 85% organisko atkritumu nonāk izgāztuvēs, kur tiek pārstrādāti tikai 2% no šī atkritumu daudzuma. Atšķirībā no kompostēšanas procesa, atkritumu poligonos organiskajiem atkritumiem nepietiek skābekļa normālam sadalīšanās procesam un tie pūst, izdalot metāna gāzi atmosfērā. Metāna gāze ir īpaši kaitīga, jo tā ir 25 reizes stabilāka par CO₂ un metāna dzīves laiks atmosfērā ir aptuveni 12 gadi (LASA 2016). Tieši metāna emisijas no izgāztuvēm ir galvenais SEG avots visā atkritumu sektorā (FAO 2013).

1. attēls. Mājsaimniecības tēriņi pārtikai ES valstīs, % no kopējiem tēriņiem (2015)

2. attēls. Pārtikas zudumi un atkritumi pārtikas apgādes ķēdes posmos dažādos reģionos (2009), % no izšķērdētajām kcal; iekavās % no kopējā izšķērdētā pārtikas daudzuma katrā reģionā

Kamēr, pēc esošajām aplēsēm, aptuveni 122 miljoni cilvēku Eiropā atrodas uz nabadzības sliekšņa, ES šobrīd gadā tiek izšķērdēti ap 88 miljoniem tonnu pārtikas; turpinot esošās prakses, 2020. gadā pārtikas atkritumi ES tiks nevis samazināti, bet būs mērāmi jau 126 miljonus tonnu (Monier 2011, p. 17). Uz šādu aplēšu fona ir skaidrs, ka pārtikas izšķērdēšanas samazināšana lokālā, nacionālā, reģionālā un globālā mērogā ir *degoša* prioritāte, taču lielākajā daļā valstu šis uzdevums vēl joprojām nav noteikts kā saistošs politisks mērķis.

Kā rodas tik daudz pārtikas atkritumu?

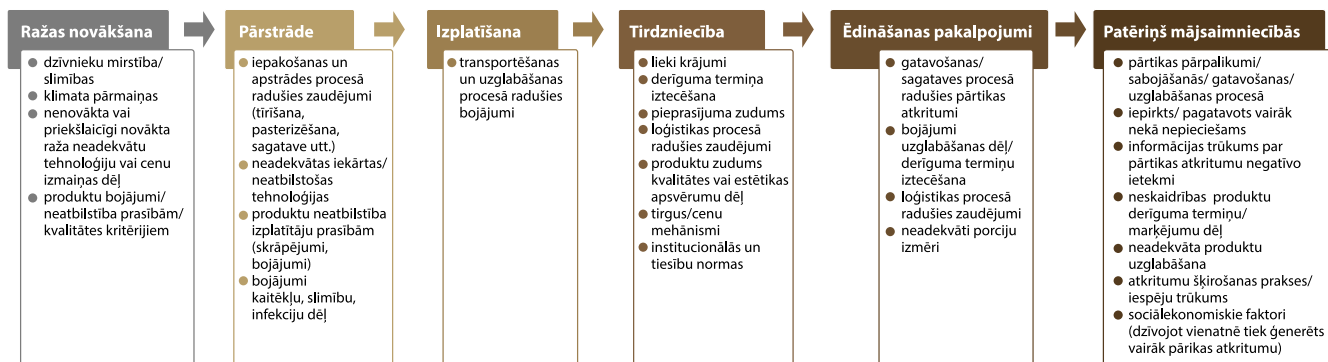
Bieži vien iemesls, kādēļ satraukums par pārtikas atkritumu daudzumu nesasniedz vēlamo rezonansi, meklējams tajā, ka liela daļa iedzīvotāju šo jautājumu saista tikai ar problēmas acīmredzamo pusi – individuālu patēriņu māj-saimniecības un ēdināšanas pakalpojumu sektora ietvaros. Protams, liela daļa no pārtikas atkritumiem ir neizbēgama un bieži vien saistās ar veselīga uztura izvēli: pārtikā izmantojot dārzeņus, augļus un svaigus produktus, rodas mizas, čaumalas, kauli un citi neēdami pārtikas blakusprodukti. Taču ne viss izmesto pārtikas atkritumu apjoms ir gatavošanas vai ēšanas procesā radušies pārpalikumi. Citi produkti, kas savu “dzīvi” beidz miskastē, ir pārtika, kas vairs neizskatās svaiga, ir sabojājusies vai arī kam iztecējis derīguma termiņš.

Tieši uz iepakojuma norādītie derīguma termiņi bieži vien rada pārpratumus patērētājiem un ir atbildīgi par 15–33% izmestās pārtikas (Eiropas Komisija). *Eiropabarometra* 2015. gadā veiktais pētījums liecina, ka tikai puse ES iedzīvotāju izprot atšķirību starp uz marķējuma norādīto minimālo derīguma termiņu un norādi “izlietot līdz” (Flash Eurobarometer 425 2015). Proti, minimālais derīguma termiņš (jeb “ieteicams līdz”) attiecināms uz datumu, pēc kura produkts vēl joprojām ir izmantojams uzturā un, pienācīgi uzglabāts, saglabā tam raksturīgās īpašības. Savukārt norāde “izlietot līdz” attiecināma uz datumu, pēc kura produkts vairs nav droši lietojams uzturā.² Neskaitot marķējuma radīto pārpratumu rezultātā uzturā droši lietojami produkti bieži vien tiek izmesti un, par spīti esošajām regulām, arī ražotāji, pārstrādātāji un tirgotāji bieži vien abus marķējumus izmanto pārmaiņus, vairojot apjukumu patērētāju vidū.

Atkritumus nonāk arī pārtikas produkti, kas uzglabāšanas laikā ir guvuši bojājumus, vairs neizskatās svaigi vai kļuvuši nelietojami. Šāda veida pārtikas zudumi tiek klasificēti kā “novēršami”, un tos var ievērojami samazināt, ieviešot nelielas izmaiņas katra cilvēka ikdienas ieradumos, piemēram, iegādājoties tikai nepieciešamo pārtikas apjomu, citīgāk plānojot pirkumus un maltītes, samazinot ēdienu porcijas un izmantojot vai uzglabājot ēdienu pārpalikumus.³ Kad atkritumi tomēr radušies, to kompostēšana ir videi ievērojami draudzīgāka par izmešanu kopējā atkritumu plūsmā, jo tā veido organisku materiālu, kas sadalās lēni un var tikt izmantots kā augsnes bagātinātājs un mēslojums.

Patērētāju loma pārtikas atkritumu problēmas risināšanā ir īpaši nozīmīga divu iemeslu dēļ. Pirmkārt, jaunattīstības valstīs pārtikas zudumi rodas galvenokārt ražošanas un uzglabāšanas procesos (nepietiekami attīstītas infrastruktūras, tehnikas un aprīkojuma dēļ), turpretī attīstītājās valstīs lielāko daļu pārtikas atkritumu veido tieši patērētāji māj-saimniecības, ēdināšanas un tirdzniecības sektoros (2. att.) (FUSIONS 2016a). Otrkārt, patērētāju radītie pārtikas zudumi notiek tuvu pārtikas aprites ķēdes beigām, tāpēc šo atkritumu “cena” ir īpaši augsta izmaksu, kas uzkrātas katrā no iepriekšējiem ķēdes posmiem (piemēram, transportēšana, apstrāde, iepakojšana un ar to saistītās darba stundas), kā arī videi nodarītā kaitējuma dēļ. Lai arī pārtikas atkritumu samazināšana attīstītajās valstīs neļaus tieši risināt bada problēmas jaunattīstības valstīs, tomēr tā palīdzēs ierobežot kaitējumu videi un dos iespēju izmantot dabas resursus citiem nolūkiem (Jeong et al. 2014).

Eiropabarometra pētījums liecina: lielais vairums aptaujāto Eiropas iedzīvotāju piekrīt, ka individuāla rīcība būtiski ietekmē pārtikas atkritumu daudzumu un spēj piedalīties problēmas risināšanā (Flash Eurobarometer 425 2015). Sabiedrības informētības veicināšana par šiem jautājumiem ir nozīmīgs solis citu – strukturālu pārmaiņu ieviešanā, kas ir nepieciešamas, jo pārtika tiek izšķērdēta vēl pirms ēdiens nonāk pārdošanā vai uz vakariņu galda, un iemesli

3. attēls. Pārtikas aprites ķēdes posmi un iespējamie pārtikas izšķērdēšanas iemesli

² Šobrīd Eiropas Komisija apsver iespēju samazināt to pārtikas produktu daudzumu, kam pēc regulējuma būtu jānorāda marķējums “ieteicams līdz”. Tādi produkti kā sāls, cukurs un etiķis nebojājas, taču esošās regulas nosaka attiecīgos marķējumus norādīt arī šai produkcijai.

³ Ar citiem padomiem, kā samazināt pārtikas atkritumus māj-saimniecībās un piedalīties ilgtspējīgas pārtikas sistēmas veidošanā, iespējams iepazīties biedrības “Homo Ecos” mājaslapā <http://www.homoecos.lv/lat/projekti/app-rikojies-atbildigi>

šiem pārtikas zudumiem ir meklējami citviet. Tā dēvētā “pārtikas aprites ķēde” sastāv no dažādiem posmiem – no ražas novākšanas līdz ēdiena patērešanai (3. att.). ES līmenī tieši māsasaimniecības sniedz lielāko artavu problēmas saasināšanā, tomēr, lai nodrošinātu ilgtspējīgu risinājumu, nepietiks mainīt vien patērētāju paradumus un izvēles – nepieciešams analizēt visus ķēdes posmus un iemeslus, kas rada pārtikas izšķērdēšanu. 3. attēlā ir atspoguļoti dažādi pārtikas aprites ķēdes posmi un varbūtējie iemesli, kas var izraisīt pārtikas zudumus katrā no tiem. Kā redzams, pārtikas atkritumi ir daudznozaru problēma, kam nepieciešami tehnoloģiski, sociāli, ekonomiski un arī politiski risinājumi.

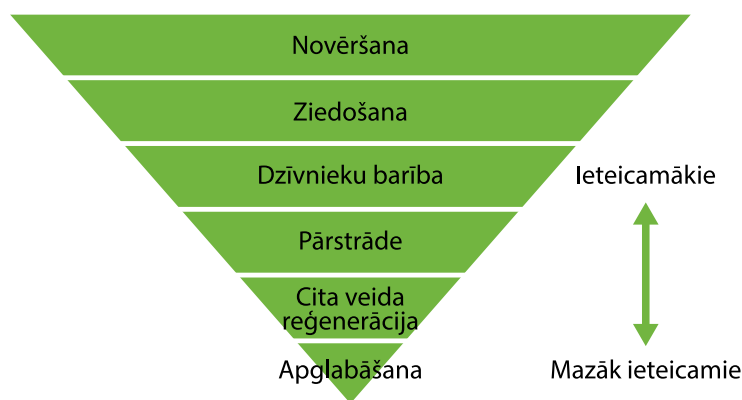
FUSIONS pētījums (2016b) ir identificējis līdz pat 271 faktoru, kas ietekmē pārtikas atkritumu rašanos dažādos pārtikas ražošanas, apstrādes, izplatīšanas, tirgošanas un patērešanas posmos. Daudzus no šiem faktoriem, īpaši ķēdes sākotnējos posmos, izraisa tādi apstākļi kā klimata pārmaiņas vai tehnoloģiju un prakses pieejas trūkums, un tie ir specifiski katram sektoram vai pat pārtikas grupai (Monier 2011). Lai arī ES valstīs šie apsvērumi spēlē ievērojami mazāku lomu, mūsdienu pārtikas sistēma kļūst aizvien globalizētāka un bieži vien pārtikas produkti tiek ražoti fiziski tālu no patērētājiem, balstot pārtikas piegādes procesu uz fosilās enerģijas patēriņu un citiem faktoriem, kas nodara lielu kaitējumu videi. Pasaules mērogā lielākā daļa (54%) no kopējā pārtikas zudumu apjoma rodas tieši ražošanas un uzglabāšanas procesā (galvenokārt jaunattīstības valstīs), kamēr apstrāde, transportēšana un patēriņš kopā veido 46% no kopējiem pārtikas zudumiem (FAO 2013). Globalizēta pārtikas sistēma un “lielizmēra ekonomika”⁴ rada pieprasījumu pēc augu šķirnēm, kas ir ražīgākas un piemērotākas ilgai transportēšanai un uzglabāšanai, tā samazinot šķirņu daudzveidību un veicinot to iznīkšanu gan augu, gan dzīvnieku pasaulē. Turklāt produkti, kas veikuši tālāku ceļu līdz patērētājam, ir arī neveselīgāki – tie satur aromatizētājus, konservantus, sintētiskas krāsvielas, garšas pastiprinātājus un citas vielas (piemēram, lielas devas cukura, sāls vai rafinētu miltu), kuru lietošana izraisa slimības un kaitē veselībai. Patērētāji ar savām pirkumu izvēlēm var censties saīsināt pārtikas aprites ķēdes garumu iegādājot produktus, izvēloties pēc iespējas lokālu un sezonālu pārtiku. Tādējādi, ēdot veselīgāk, iespējams saudzēt dabas resursus un samazināt savu pārtikas atkritumu ekoloģiskās pēdas nospiedumu.

Citos pārtikas aprites ķēdes posmos pārtikas uzņēmumiem un ēdināšanas pakalpojumu sniedzējiem (tai skaitā skolām, slimnīcām un citām iestādēm, kas piedāvā pārtiku) ir jāuzņemas atbildība gan par produkciju, kas tiek piedāvāta patērētājiem, gan arī par izšķērdēto pārtiku. ES valstīs tirdzniecības sektors ir atbildīgs par 8 kg pārtikas atkritumu uz katru iedzīvotāju, kamēr ēdināšanas jomā uz cilvēku katru gadu tiek izniekoti vidēji 25 kg (Monier 2011, p. 13). No vienas puses, pārtikas tirdzniecību regulē institucionālas un tiesību normas, kas nosaka kvalitātes un higiēnas standartus, un, no otras puses, to ierobežo patērētāju pieprasījums un tirgotāju motivācija gūt lielāku peļņu. Tādējādi liela daļa pārtikas tiek izšķiesta nepilnīgas plānošanas (piedāvājums pārsniedz pieprasījumu, un produkti tiek uzglabāti, līdz tiem beidzas derīguma termiņš) vai arī estētisku apsvērumu (produktiem radušies skrāpējumi, plaisas) dēļ. Tieši produktu vizuālā pievilcība bieži vien vainojama pārtikas atkritumu radīšanā, pircējiem dodot priekšroku noteikta izskata augļiem un dārzeņiem, kā rezultātā nestandarta izmēra produkti nemaz nemonāk veikala plauktos. Kvalitātes ziņā šie produkti neatšķiras, un, mudinot patērētājus izvēlēties arī vizuāli nepievilcīgāku produkciju, iespējams motivēt pārtikas tirgotājus, ražotājus un izplatītājus samazināt šādas produkcijas izšķērdēšanu.⁵

Kā redzams, daļa pārtikas atkritumu ir samazināmi vai pat novēršami ar dažādiem līdzekļiem (uzlabotas tehnoloģijas, adekvāta cenu politika, labāka iepirkumu un maltīšu plānošana), taču citu ēdamu un neēdamu pārtikas produktu nonākšana atkritumos ir neizbēgama, tādēļ liela nozīme ir arī tam, kā no šiem organiskajiem atkritumiem atbrīvoties pēc to patērešanas. Tādējādi atkritumu apsaimniekošana kļūst par vienlīdz svarīgu pārtikas aprites ķēdes posmu un aktoru problēmas risināšanā.

Pastāv vēlamākas un nevēlamākas prakses, kā izmantot izšķērdētos pārtikas produktus, un tikai pēdējais pārtikas atkritumu apsaimniekošanas hierarhijas posms ir to apglabāšana (4. att.). Ieteicams ir pirmām kārtām izvairīties no pārtikas izšķērdēšanas gan institucionālā, gan arī politikas veidošanas un patērešanas līmenī. Pārtikas zudumus, kas tomēr radušies šajā procesā, nepieciešams novirzīt izsalkušajiem un trūcīgajiem, risinot esošās sociālekonomiskās problēmas. To iespējams paveikt, iesaistot piemēram, labdarības organizācijas vai pārtikas bankas, kas atbild par šo procesu.⁶ Gadījumos, kad tas nav iespējams, pārtikas atlikumus var nodot organizācijām, kas rūpējas par dzīvnieku uzturu nodrošināšanu.

Mazāk vēlamas, tomēr ieteicamas prakses saistās ar pārtikas atkritumu kā energoresursa izmantošanu veidos, kas nodara pēc iespējas mazāku kaitējumu videi. Šīs prakses nav preventīvas, taču tiek atzītas kā alternatīvas, ja atkritumu novēršana nav bijusi efektīva (FUSIONS 2015). Arī Latvijā izgāztuvēs un

4. attēls. Pārtikas atkritumu apsaimniekošanas hierarhija

Avots: Eiropas Revīzijas palāta (2016) "Cīņa pret pārtikas izšķērdēšanu: iespēja Eiropas Savienībai uzlabot pārtikas atgādes ķēdes resursu efektivitāti"

⁴ Lielizmēra ekonomika (angļu val. *economy of scale*) ir balstīta uz produktivitātes un efektivitātes paaugstināšanu un izmaksu samazināšanu, kā rezultātā tiek veicināta globālā tirdzniecība, specializācija, monokultūru audzēšana un pārtikas ķēžu vertikāla saplūšana, izstumjot no tirgus vietējos ražotājus.

⁵ 2015. gada EXPO izstādes laikā veiktais pētījums par patērētāju attieksmi pret pārtiku un iepirkumiem parādīja, ka iedzīvotāju vēlmi iegādāties vizuāli nepievilcīgākus pārtikas produktus iespējams motivēt gan ar cenu politiku, gan ar informatīvām kampaņām, kas uzsvēr šo produktu kvalitāti neatkarīgi no to izskata vai to lomu pārtikas atkritumu samazināšanā.

⁶ FUSIONS pētījumi norāda, ka ES Kopējā lauksaimniecības politika iedrošina šādas prakses, atfīdzinot procesā radušās izmaksas ražotājiem, kas no tirgus izņemtos augļus un dārzeņus ziedo labdarības organizācijām vai tādām institūcijām kā skolas, bērnu nometnes, slimnīcas u.c. (FUSIONS 2015, 2016b).

atkritumu poligonos nonāk ap 85% organisko atkritumu, kas tur izdala lielu daudzumu metāna gāzes. To iespējams izmantot enerģijas ražošanā biogāzes stacijās, iegūstot elektroenerģiju vai siltumu un blakusproduktu – digestātu izmantojot kā mēslojumu lauksaimniecībā (LASA 2016).⁷ Tikai gadījumos, kad šīs iespējas ir izsmeltas, ieteicama atkritumu noglabāšana.

Individuāla un kolektīva rīcība problēmas risināšanai

Pārtikas izšķērdēšana kļūst par aizvien nozīmīgāku sarunu tematu gan politiķu un likumdevēju aprindās, gan plašākā sabiedrībā. Tomēr liela daļa projekciju tikai aptuveni iezīmē problēmas apmēru un konkrētu datu trūkums sarežģī jautājuma apzināšanu empīriskā līmenī. Eiropas Komisija ir atzinusi, ka princips “to, ko nevar izmērīt, nevar pārvaldīt” attiecināms arī uz pārtikas atkritumiem un vajag steidzami rīkoties, lai šo nepilnību novērstu. Pirmkārt, trūkst vienotas “pārtikas atkritumu” definīcijas, līdz ar to dažādie valstiska un nevalstiska līmeņa pētījumi bieži vien analizē līdzīgus, bet ne identiskus jautājumus.⁸ Trūkst arī vienotas metodoloģijas pārtikas atkritumu mērīšanai, lai izveidotu kopēju datu uzskaites sistēmu. Šādi instrumenti ir nepieciešami, lai apzinātu problēmas strukturālās saknes, kā arī novērtētu sasniegto progresu.

Nepieciešams ieviest vairākus legislatīvus un nelegislatīvus mehānismus, lai virzītos uz aprites ekonomikas īstenošanu,⁹ tostarp samazinot pārtikas izšķērdēšanu ražošanas, tirdzniecības, ēdināšanas un mājāsaimniecības nozarēs. Likumdošanas līmenī būtu jāveicina dažādu sektoru sadarbība, lai paplašinātu darbības mērogu un problēmas risinājumos iekļautu gan morālos, gan arī ekonomiskos un sociālos aspektus. (Jeong et al. 2014). Šāda rīcība ļautu iesaistīt lauksaimniecības, veselības un izglītības nozares, vienlaikus gūstot arī finansiālu atbalstu un sekmējot koordinētu nodokļu politiku.

Daži labas prakses piemēri saistās ar finansējuma piešķiršanu ražotājiem tehnoloģiju un ražošanas apstākļu uzlabojumiem, lai samazinātu pārtikas izšķērdēšanu ķēdes sākotnējos posmos un palīdzētu izvairīties no pārtikas bojāšanas vai dzīvnieku saslimstības (Eiropas Revīzijas palāta 2016). Pieejami kļūst arī dažādi informatīvi materiāli, rokasgrāmatas un treniņu programmas, kas vērstas uz dažādo iesaistīto pušu izglītošanu par iespējām samazināt pārtikas zudumus. Citkārt centieni ir vērsti uz atkritumu apsaimniekošanu. Piemēram, Īrijā ir stājies spēkā likums, kas, uzliekot nodokli, rosina uzņēmējus atsevišķi šķirot pārtikas atkritumus, lai novērstu to nonākšanu kanalizācijā.¹⁰

Arī pārtikas ziedošanu nepieciešams uztvert kā neatņemamu pārtikas aprites ķēdes daļu, kam ir potenciāls samazināt pārtikas izšķērdēšanu. Dažviet likumdošana paredz pārtikas ziedotājiem uzņemties atbildību par ziedotās pārtikas kvalitāti – tas mudina uzņēmumus izmest, nevis ziedot pārtikas pārpalikumus, lai izvairītos no potenciālas tiesvedības (FUSIONS 2015). Svarīgi ir analizēt esošos šķēršļus pārtikas ziedošanai un ieviest normas, kas atvieglotu un motivētu šādas prakses. To nepieciešams darīt gan ES, gan arī nacionālo valstu līmenī, jo tieši dalībvalstis var veicināt vai kavēt problēmas risināšanu, dažādi interpretējot ES tiesību normas (Eiropas Revīzijas palāta 2016). Kā rāda citu valstu pieredze, pārtikas ziedošana notiek daudz aktīvāk, ja tiek atvieglota likumdošana un potenciālie riski biznesam, lai pārtikas pārpalikums novirzītu no ēdināšanas, tirdzniecības un viesmīlības nozarēm uz labdarības organizācijām, kas rūpējās par izsalkušo sabiedrības daļu. Piemēram, vairākas Eiropas valstis

⁷ Saskaņā ar Eiropas Komisijas Direktīvu 1999/21/EK arī Latvijai līdz 2020. gadam uzdots būtiski samazināt poligonos apglabāto bioloģiski noārdāmo atkritumu daudzumu, taču, turpinot līdzšinējās prakses, projekcijas par šī mērķa sasniegšanu neizskatās cerīgas (Eiropas Komisija 2011a).

⁸ Dažādi pētījumi iezīmē analītisku atšķirību starp pārtikas izšķērdēšanu, kas rodas ražošanas, apstrādes un izplatīšanas procesā, un pārtikas atkritumiem, ar ko saprot pārtiku, kas atbilst visām kvalitātes normām, taču netiek izlietota vai nu pirms, vai pēc bojājumu rašanās. Eiropas pētniecības projekts FUSIONS 2014. g. ierosināja vienotas definīcijas ietvaru, kā arī pārtikas atkritumu mērīšanas metodoloģiju, ko aicina pārņemt gan valstiskās, gan pilsoniskās sabiedrības iniciatīvas, kas pēta un aktualizē šo jautājumu.

⁹ Aprites ekonomika (angļu val. *circular economy*) ir vēsta uz produktu un materiālu vērtības uzturēšanu pēc iespējas ilgāk, samazinot atkritumu radīšanu un izmantotus resursus, produktiem paliekot ekonomikā pēc to dzīves cikla beigām, lai radītu papildu vērtību.

¹⁰ Šai likumu normai ir arī izņēmumi, piemēram, uzņēmēji, kas nedēļas laikā saražo mazāk nekā 5 kg pārtikas atkritumu, ir atbrīvoti no šīs normas.

¹¹ Lai nodrošinātu, ka cilvēki pārē, nevis lieto izmesto lielveikalu pārtiku, uzņēmēji apzināti bojā pārtikas atkritumus, piemēram, mērcējot tos balinātājā vai arī uzglabājot atkritumus cilvēkiem nepieejamā vietā līdz to savākšanas brīdim.

¹² Ir izveidota mājaslapa <https://foodsharing.de>, kurā iespējams atrast pārtikas pārdales punktus, ziedot un arī bez maksas saņemt citu ziedotos pārtikas produktus.

¹³ Ekoskolu programma, kurā tiek īstenots šis projekts, darbojas deviņās Eiropas valstīs (Bulgārijā, Horvātijā, Čehijā, Maltā, Polijā, Rumānijā, Slovēnijā, Slovēnijā un Latvijā). Latvijā programmā piedalās ap 200 izglītības iestādes <http://www.videsfonds.lv/lv/ekoskolas>

ir pieņēmušas tiesību aktus, kas izslēdz donoru atbildību par ziedoto pārtiku, vai ir atteikušās no nodokļiem, ar kuriem tiek aplikti pārtikas ziedojumi. Tā sauktais "labā samarieša likums", kas atbrīvo veikalus un iestādes no legālas atbildības, ziedojot pārtiku, jau darbojas Itālijā un Polijā, kamēr Francijā 2016. gadā papildus ieviesa naudas sodu uzņēmējiem, kas apzināti bojā ēdamu pārtiku peļņas gūšanas nolūkā,¹¹ un noteica lielveikaliem pienākumu ziedot pārpalikušo pārtiku bezpeļņas organizācijām. Vācijā aizvien izplatītāka kļūst prakse sabiedrības locekļiem pašiem uzņemties vidutēja lomu, brīvprātīgi daloties ar pārpalikušo pārtiku¹² vai īstenojot sadarbību ar vietējiem zemniekiem, kuri ik nedēļu nepārdoto pārtiku nodod vietējiem aktīvistiem tālākai pārdalei ar interneta starpniecību. Anglijā un Dānijā ir izveidoti atsevišķi "pārtikas atkritumu" veikali, kas lēti vai par ziedojumiem pārdod produktus, kam tuvojas derīguma termiņa beigas vai kuru izskats neatbilst veikalu kritērijiem un kas citādi nonāktu atkritumos. Šis ir apsveicamas iniciatīvas, kas risina pārtikas atkritumu sociālekonomiskos aspektus, taču pārtikas ziedošana ir cīņa ar problēmas sekām, nevis cēloņiem. Galvenais uzsvārs – gan politikas, gan prakses līmenī – būtu jāliek uz pārtikas izšķērdēšanas novēršanu.

Sabiedrības izglītošanai ir neatsverama nozīme pārtikas izšķērdēšanas samazināšanā, jo, kā rāda minētie piemēri, tieši sabiedrības spiediens ir motivējis politikas veidotājus veikt attiecīgos likumdošanas un institucionālos pasākumus. Piemēram, Francijā nevalstiska līmeņa kampaņa pret pārtikas atkritumiem piesaistīja arī politiķu uzmanību, kā rezultātā tika izveidota petīcija valdībai un ieviests iepriekš minētais likums. Arī Latvijā pilsoniskā sabiedrība un dažādas organizācijas aktīvi veicina izpratni par pārtikas atkritumiem un īsteno informatīvas kampaņas. Piemēram, biedrība "Homo Ecos" īstenojusi projektu par atbildīgu pārtikas patēriņu skolās. "Eiropas gada attīstībai" pasākumu kontekstā (2015) ar Latvijas Vides aizsardzības fonda atbalstu tika uzsākts projekts "Ēdam atbildīgi", kā ietvaros pedagogi un jaunieši no dažādām Latvijas skolām guvuši teorētiskas un praktiskas zināšanas par atbildīgu un videi draudzīgu pārtikas izmantošanu.¹³

Kā redzams, pastāv dažādas iespējas samazināt pārtikas atkritumu daudzumu un novērst izšķērdēšanu. Izmantojot dažādus stimulējošus mehānismus un soda normas, īstenojot informatīvas kampaņas un pēc iespējas atvieglojot iespēju neizšķērdēt pārtiku, ir izredzes gūt trīskāršus panākumus – uzlabot pārtikas drošību šobrīd un nākotnē, samazināt kaitējumu videi un uzlabot ekonomiskos rādītājus. Lai to sasniegtu, ir jāapzina problēmas nopietnība un jāizprot, kādi līdzekļi visefektīvāk novērstu tās cēloņus arī nacionālā līmenī. Latvijā pārtikas atkritumiem vēl joprojām nav pievērsta nepieciešamā sabiedrības uzmanība, taču labā ziņa ir tā, ka individuālai rīcībai arī ir liela nozīme – katrs pats var censties pēc iespējas atbildīgi patērēt pārtiku un samazināt radušos atkritumus, tādējādi palīdzot veidot ilgtspējīgu pārtikas sistēmu nākotnē. **E&P**

Izmantotā literatūra

ANO (2015): Ilgtspējīgas attīstības mērķi. <http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>.
 Eiropas Komisija: Date Marking and Food Waste. http://ec.europa.eu/food/safety/food_waste/eu_actions/date_marking_en.
 Eiropas Komisija (2011a): Country Factsheet for Latvia. Support to Member States in improving waste management based on assessment of Member States' performance. http://ec.europa.eu/environment/waste/framework/pdf/LV%20factsheet_FINAL.pdf.
 Eiropas Komisija (2011b): Roadmap to a Resource Efficient Europe. http://ec.europa.eu/food/sites/food/files/safety/docs/fw_lib_com2011_571_en.pdf.
 Eiropas Revīzijas palāta (2016): Īpašais ziņojums Nr. 34. Cīņa pret pārtikas izšķērdēšanu: iespēja Eiropas Savienībai uzlabot pārtikas apgādes ķēdes resursu efektivitāti. <http://eca-publications.eu/spe>

cial-reports/foodwaste-34-2016/1v/#chapter9.
 FAO (2011): Global food losses and food waste. Extent, causes and prevention : study conducted for the International Congress "Save Food!" at Interpack 2011 Düsseldorf, Germany / by Jenny Gustavsson, Christel Cederberg, Ulf Sonesson. Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations.
 FAO (2013): Food Wastage Footprint: Impacts on natural resources. Technical Report.
 Flash Eurobarometer 425. Pārtikas atkritumi un derīguma termiņa marķējumi (2015). http://data.europa.eu/euodp/en/data/dataset/S2095_425_ENG.
 FUSIONS (2015): Review of EU legislation and policies with implications on food waste. Final Report. Bologna, Italy.
 FUSIONS (2016a): Estimates of European food waste levels. With assistance of Åsa Stenmarck, Carl Jensen, Tom Quedsted, Graham Moates, Michael Buksti, Balázs Cseh et al. Stockholm: IVL Swe-

dish Environmental Research Institute.
 FUSIONS (2016b): Policy options to stimulate social innovation initiatives addressing food waste prevention and reduction. Edited by Toine Timmermans, Hilke Bos-Brouwers. Bologna: University of Bologna, Department of Agricultural and Food Sciences.
 Jeong, Hyunchul; Inamura, Mitsuhiro; Bagherzadeh, Morvarid (2014): OECD Food, Agriculture and Fisheries Papers (71).
 LASA (2016): Klimata izmaiņas, ko rada antropogēnie procesi – atkritumu un notekūdeņu apsaimniekošanā. With assistance of Rūta Bendere, Ināra Teibe, Jozefs M. Pacina (Jozef M. Pacyna), Hjørre Sunnsets (Kyrre Sundseth): NRJ Printing. http://wastetosave.eu/wp-content/uploads/2015/02/atkritumi-un-klimats-170x235mm_Final.pdf.
 Monier, Véronique (2011): Preparatory study on food waste across EU 27. [S.l.]: European Commission (Technical Report, 2010-054).

